

Hasan OLALI, Alp TİMUR, TURİZMİN TÜRK EKONOMİSİNDEKİ YERİ,

Enka Spor, Eğitim, ve Sosyal Yardım Vakfı 1985
Yılı Ekonomi dalı birincilik ödülü, 1986,
İzmir, ss. 240-+vi.

Turizm hizmetler sektörü içerisinde yer alır. Tek bir faaliyet olmayıp, konaklama, yeme-içme, eğlence, hatıra eşyası üretim-satışı, ulaşım, haberleşme gibi bir çok faaliyetlerin birleşiminden oluşur.

İkinci Dünya Savaşından sonra turizmin hızla yaygınlaştığı görülür. Bunda, refah seviyesindeki artış, çalışma sürelerindeki azalış ve ulaşımın kolaylaşması-ucuzlaması gibi etkenlerin rolü büyük olmuştur. Bu gelişme ile birlikte bir çok ülke turizmi ekonomik problemlere çabuk çözüm getirebilecek kurtarıcı bir faaliyet olarak görmüşler, turizmi geliştirme ve destekleme politikaları hükümetlerin plan ve programlarına girmiştir. Türkiye de bu ülkelerden biridir. Fakat, Türkiye'de turizm istenilen ve beklenen düzeyde gelişmemiştir. İspanya gibi bazı ülkelerde ise turizm sektörünün başarılı gelişmesi ve önemli ekonomik katkısı adeta efsaneleşmiştir. Bilhassa gelişmekte olan ülkeler açısından turizmin kurtarıcı bir faaliyet olarak görünmesi, ödemeler dengesine olan olumlu etkisinden kaynaklanmaktadır. Bazı durumlarda turizm düzenli bir döviz kaynağı olmuştur. Bundan başka, turizmin, çarpan katsayısı kanalıyla gelir ve istihdam yaratıcı etkisi vardır. Hükümetler için gelir kaynağı oluşturabilir. Bölgelerarası kalkınmayı destekleyebilir, verimliliği artırabilir. Ülkelerin ve kültürlerin tanıtılmasına katkıda bulunabilir.

İncelediğimiz eser Enka Spor, Eğitim ve Sosyal Yardım Vakfı 1985 yılı ekonomi dalı, "Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri" konulu yarışmasında birincilik almış ve daha sonra aynı başlık altında kitap olarak basılmıştır.

Kitap üç bölümden meydana gelmiştir. Kısa olan birinci bölüm, turizm sektörünün ve Türk ekonomisinin özelliklerinin açıklaması ve tanıtılmasına ayrılmış. Turizmin kapsamlı bir tarifi yapılmaktadır. Türk ekonomisinin ana hatları gelişmekte olan bir ekonomi görünümü ile çizilmektedir. Dünyada ve Türkiye’de turizmin tarihsel gelişimi sayısal ve niteliksel özellikleri ile değerlendirilmiştir.

İkinci bölüm, araştırmanın ana amacı olan turizmin Türk ekonomisindeki yeri ve önemine ayrılmış. Bu bölümde turizmin parasal ekonomik etkileri ve reel ekonomik etkileri iki ayrı kısımda incelenmiş. Parasal ekonomik etkiler altında ilk olarak turizmin döviz arzına, talebine ve ödemeler dengesine etkisi önce genel olarak sonra Türkiye örneği ile açıklanmış. Turizm gelir ve giderleri ödemeler dengesinde, cari işlemler görünmeyen kalemler alt kısmında yer alır. 1963–1984 dönemi için turizm gelir ve giderlerinin, ihracat gelirleri, ihracat giderleri ve ödemeler dengesi içerisindeki payları hesaplanmış. Dönem içerisinde dalgalanmalar gösteren bu payların dönem ortalaması değerleri sırasıyla, yüzde 3,1 ve 1,9 dur ki bu sayılar uluslararası sayılardan çok düşüktür. Ayrıca, net turizm gelirlerinin zaman serisi regresyonu ile 1985–1989 dönemi için tahmini yapıp bu tahminler Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planındaki tahminlerle karşılaştırılmış. Bütün turist harcamaları kambiyo görevlilerine aksetmediği için resmi turizm geliri sayılarının gerçekleşenden daha düşük olduğu vurgulanmaktadır.

Bu kısımda döviz kaçakları (leakages) konusuna değinilmekle birlikte Türkiye için bu kaçakların olası miktarları üzerine bir tahmin yapılmamıştır. Turizm sektörü için yapılan ithalat ve sektörde çalışan yabancıların ücretleri dolayısı ile olan döviz kayıplarına döviz kaçakları denir. Karayiblerde çok yüksek miktarlara ulaşan kaçakların ekonominin gelişmesi ile düşmesi beklenir.

Parasal ekonomik etkiler kısmında ikinci olarak turizmin gelir etkisi incelenmiş. Bu etki, iktisatçıların çok iyi tanıdıkları geleneksel çarpan kavramının turistik tüketim harcamalarına uygulanması ile yapılmıştır. Çarpan katsayısı ile, turist harcamalarının dolaysız gelir etkisi ve bu harcamaların ekonomi içindeki devrinin yarattığı dolaylı gelir etkisinin hesaplanması mümkün olur. Bu etki büyük ölçüde sektörler arası ilişkinin derecesine bağlıdır. Yazarlar önce basit Keynesçi gelir çarpanı formülünü uygulayarak 1984 yılı çarpan katsayısı için 7.81 (s. 63) gibi büyük ve anlamsız bir sayıya ulaşıyorlar. Sonra, turistlerin ithal malı tüketim eğilimi ile yurttaşların yurt dışı seyahat-

lerdeki tüketim eğilimini de göz önüne alan bir çarpan formüllü ile çarpan katsayısını 3.33 (s. 64) olarak hesaplıyorlar. Daha detaylı çalışmalar bu katsayının 2.3'e kadar düşebileceğini göstermiştir. Nitekim, yazarların takip eden bölümdeki hesapları da bu yoldadır.

Turizmin gelir etkisi daha ayrıntılı ve doğru olarak girdi-çıkıtı (I-0) tablosu kullanılarak da hesaplanmış. Türkiye'nin 63 sektörlük 1973 yılı I-0 tablosu ve doğrusal denklemler kullanılarak sektörel çarpanlar hesaplanmış ve B.H. Archer'in (1976) geliştirdiği turizm çarpanları formülü uygulanmıştır. Her turist tipinin harcama eğilimi ve dolayısı ile gelir etkisi de farklı olacağı için dört ayrı tip turist belirlenerek bu formülde kullanılmış. Bu gruplar, geceleme yapanlar, günübirlikçiler, yurtdışından gelen Türk vatandaşları ve yurtiçinden katılanlardır. Her bir grup için ayrı çarpanlar hesaplanmış ve en yüksek değer 1.70 ve 4.26 olarak geceleme yapan yabancı turistler için bulunmuş. Bu yöntemle bütün Türkiye için hesaplanan iki tip çarpan katsayıları da 1.52 ve 3.80 dir. Burada yazarlar anlaşılmayan bir sebeple çarpan yerine çoğaltan terimini kullanmışlardır. Yine bu kısımda turistik yatırım çarpanına da değinilmiş fakat yapılan hesaplama basit çarpan uygulamasında kalmıştır.

Turizmin katma değer etkisi de bu kısım da araştırılmış. Girdi-çıkıtı tablosundan elde edilen katma değer katsayıları kullanılarak 1984 yılında dış turizm gelirlerinin yarattığı katma değer 369.2 milyon dolar veya yüzde 67.2 olarak bulunmuştur. Bu sayı DPT'nin tahminlerine yakın olmakla beraber her ikisinin de yüksek olduğu düşünülebilir.

Turizmin parasal ekonomik etkileri kısmında üçüncü olarak turizm-fiat ilişkisi anlatılmış. Turizmin enflasyon üzerine olası etkileri ve enflasyonun turizm talebi üzerine olası etkileri sayısal uygulamaz tartışılmış. Kur ayarlamalarının turizm talebini uyarıcı etkisi 1981 den sonra uygulanan kur politikaları örnek gösterilerek anlatılmış.

Bu kısımda son olarak turizmin devlet gelirlerine ve net kamu gelirlerine etkisi genel olarak sayısal örneksiz irdelenmiş. Turizmin devlet için bir gelir kaynağı olma özelliği turistik işletmelerden alınan kurumlar veya gelir vergileri, katma değer vergileri, belediye harç ve resimleri, oyun, av harçları, haberleşmeden sağlanan gelirler ve konut fonu gibi çıkış ücretleri dolayısı ile dir. Bunlara karşılık devletin turizmi teşvik etmek ve gerekli alt yapıyı sağlamak için yaptığı harcamalar vardır. Ayrıca, yatırımlarda uygulanan indirimler, vergiden

muafiyetler, vergi iadeleri, ucuz faizli krediler ve çeşitli başka subvansiyonlar vardır. Yazarların yaptıkları tahmin yurdumuzda turizmde yaratılan gelirin yaklaşık yüzde 20'sinin vergi olarak kamu sektörüne geçtiğini göstermektedir. (s. 94).

Ekonomik etkiler bölümünün ikinci kısmı turizmin reel ekonomik etkilerine ayrılmış. Burada turizmin istihdam etkisi, diğer ekonomik sektörler (tarım, sanayi ve hizmetler) üzerine etkisi ve son olarak da fiziksel ve kurumsal alt yapı üzerine etkisi anlatılmıştır. Turizmin istihdam etkisi, turistik yatırımların istihdam etkisi ve turistik istihdam çarpanı olarak incelenmiştir. İstihdam çarpanı gelir çarpanının büyüklüğüne ve sektörlerarası ilişkilerinin derecesine bağlıdır. İlgili verilerin yetersizliği dolayısı ile bu çarpan hesaplanmamıştır. Yazarlar "Turizm emek-yoğun üretim tekniğine dayanan bir sektör olarak ekonomimizde istihdam yaratan önemli bir alan oluşturur." (s. 101) görüşünü benimsemişlerdir. Turizmde istihdam mevsimlidir ve işgücüne olan talep yurdumuzda arzı zaten kısıtlı olan kalifiye elemanlar içindir. Bu son nokta yeterince önemsenmemiştir. Sonuçta ekonomik etkiler bölümü ilginç fakat yeterince analitik değildir.

Üçüncü bölüm eserin ikinci büyük bir kısmıdır. Turizmin Türk ekonomisindeki yerine ve etkinliğini artırmaya yönelik faktörler, politikalar ve tedbirlerin ayrıntılı incelenmesine ayrılmıştır. Bu bölümde önce 1985-1989 dönemi için beklenen yabancı girişi ve ek yatak ihtiyacı projeksiyonları yapılmıştır. Buna göre, 1989 da konaklama yapması beklenen 2163 bin yabancı turist 77872 ek yatağa ihtiyaç gösterecektir. (s. 130).

Bu bölümde ayrıca turizm işletmelerinin kuruluş yerinin önemi, turizm ve çevre ilişkisi, turizmin yayılmasını sağlayacak politikalar, kırsal turizm, turistik ürünün pazarlanması, fiyat, reklam ve dağılım politikaları gibi konular işlenmiştir. Son olarak da yerleşme düzeni, hayat görüşü, kültürel ve ekonomik değer yargıları, kadının sosyal hayattaki yeri gibi noktalara değinilerek sosyal yapı irdelenmiştir. Yazarların görüşüne göre sosyal yapı turizmin Türk ekonomisindeki yerini olumsuz olarak etkileyen bir faktördür. "... turisti kabul etmeye hazır bir ortamın ... ve turizm bilincinin yaratılması, ciddi ve sürekli çalışmaları içerecek bir planlamadan geçer." (s. 240) görüşüne katılıyorum. Fakat, çalışmada, hükümetlerin plan ve programlarına 1960'lardan itibaren girmesine rağmen turizmin neden istenilen ve beklenen düzeyde gelişmemesine bir açıklık getirilmemiştir.

Sonuç olarak, yer yer tartışmanın teorik düzeyde kalıp, hesaplama yönünden eksik olmasına rağmen, Türkiyede turizm sektörünün incelenmesine olan katkılarından dolayı yazarları kutlarım. Turizmle ilgilenen öğrencilere, özel sektör elemanlarına ve kamu görevlilerine kitabı salık veririm.

Mart 1987

Aysıt TANSEL
İktisat Bölümü
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ARCHER, B.H. (1976) "The Anatomy of a Multiplier" *Regional Studies*, 10, 71-77.